

Ірына
Гапоненка
Мінск

Старабеларускія анамастычныя традыцыі ў беларускім анамастыконе XIX–пачатку XX стагоддзя

Old Belarusian Onomastic Traditions in the Belarusian Onomasticon of the 19th and Early 20th Centuries

Уласныя імёны – неад’емная частка нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыны, важнае звяно ў ланцугу гістарычнай памяці любога народа. Яны нясуць у сабе моўныя звесткі пра этнасы і, як і іншыя творы чалавечых рук і чалавечага духу, вартыя ашчаднага стаўлення і аховы.¹

Каб уласныя найменні мелі магчымасць дакладна выконваць функцыю транслятара гістарычнай інфармацыі, яны павінны захоўваць сваё нацыянальнае аблічча і моўную спецыфіку на ўсіх этапах развіцця мовы. У беларускай мове праблема пераемнасці нацыянальных анамастычных традыцый у выніку комплекса прычын (найперш пазамоўных) на працягу стагоддзяў стаяла (ды яшчэ і стаіць на сённяшні дзень) вельмі востра. У артыкуле на прыкладзе дзвюх асноўных онімных разнавіднасцяў – тапонімаў і антрапонімаў – будзе разгледжана спецыфіка анамастычнай узаемасувязі паміж старабеларускім перыядам і перыядам XIX – пачатку XX стагоддзя.

1. Фарміраванне беларускага анамастыкону ў яго нацыянальным выглядзе пачалося ў часы Вялікага княства Літоўскага, дзе функцыю дзяржаўнай выконвала старабеларуская мова. Адназначная анамастычная сістэма складвалася на нацыянальнай аснове ў духу моўнага дэмакратызму.

1.1. Так, паводле сведчанняў даследчыкаў старажытнай беларускай тапаніміі², у ВКЛ (прынамсі ў XV – першай палове XVI стагоддзя) беларускія ўласныя геаграфічныя назвы ва ўсіх пісьмовых крыніцах афармляліся на старабеларускай мове. У гэты час вызначаюцца і замацоўваюцца асноўныя лексіка-семантычныя тыпы беларускіх тапонімаў (тапонімы адапелятыўнага паходжання: *Бор, Веретя, Высокае Ляда, Гарадзішча, Дубровка, Масць, Новіна, Понізавье, Рудня, Садок* і інш.; тапонімы анамастычнага паходжання: *Вітовічы, Гостмірово, Янушково, Петровка*), а таксама пераважаючыя

¹ Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Мінская вобласць, Мінск 2003, с. 7.

² І. Л. Капылоў, *Тапанімія беларускіх дзелявых помнікаў XV–XVIII стст.* Аўтарэф. канд. дыс., Мінск 2001, с. 14–15.

структурныя разнавіднасці (тапонімы безафіксага ўтварэння: *Остров, Рум, Став* і інш.; тапонімы суфіксальнага ўтварэння з найбольш тыповымі фармантамі *-ов, -ев, -ово, -ево, -ин /-ын, -ино /-ыно, -овка, -евка, -щина*: *Богданов, Билев, Мошково, Стукачево, Кокшин / Кокшын, Курино / Курыно, Дубровка, Якушевка, Нестеровщина* і інш.; флексійныя і суфіксальна-флексійныя тапонімы: *Барсуки, Васюты, Куты; Голубичи, Коптевичи, Микуличи* і інш.; складаныя тапонімы: *Запрудье-Погост, Межигорье, Светозеро* і інш.; састаўныя тапонімы: *Красны став, Моковое село* і інш.).³

1.2. У галіне антрапаніміі⁴ старабеларускі перыяд вызначаўся паралельным выкарыстаннем імёнаў і каталіцкага, і праваслаўнага календара: *Алена, Ермолай, Иаков, Исидор, Лаврентий, Овдотья, Парфений, Феодор, Феодосий і Габриель, Доминик, Зыгмунт, Кароль, Каспер, Теодор, Томаш, Юстина, Ядвига, Якуб*.⁵ Акрамя таго, у беларускім нацыянальным антрапаніміконе ўжо з XIV стагоддзя назіраецца функцыянаванне побач з поўнымі імёнамі імёнаў у выглядзе гіпакарыстык і эмацыянальна-ацэначных варыянтаў (*Михал, Гринько, Хомка, Винцук, Лазарук, Янук, Адаць, Игнась, Костюшка, Лаврушка, Мариццль, Дораиш, Якута, Антух, Юхно, Прокша* і інш.), а таксама іменалагічных формаў, апрацаваных на беларускай глебе ў фанетычных і марфалагічных адносінах (*Авсей, Апанас, Оксен, Рыгор, Супрун, Тимох, Хведар, Хрол, Яким*), прычым працэнт трансфармаваных у народна-размоўным духу форм у помніках XIV–XVI стагоддзя дастаткова вялікі. Такія асаблівасці старабеларускага іменніка адзначаюць многія даследчыкі: М. В. Бірыла (у гісторыка-юрыдычных дакументах XV–XVIII стагоддзяў)⁶, Г. К. Усціновіч (у антрапаніміконе Гродзеншчыны і Брэстчыны XIV–XVIII стагоддзяў)⁷, Г. М. Мезенка (у інвентарных запісах па г.

³ Гл. І. Л. Капылоў, *op. cit.*; В. П. Лемцюгова, *Назвы вёсак і гарадоў*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, t. 2, [red.] E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy, Warszawa–Kraków 2003, s. 62–77.

⁴ Пры аналізе антрапанімічных асаблівасцей разглядаецца ў асноўным такі іменалагічны кампанент як асабовыя імёны, якія лягчэй паддаюцца разнастайным трансфармацыям, а таму даюць найбольш паказальны матэрыял. Важным пры выбары прадмету аналіза падаецца і аргумент, што „этнас часцей вызначаецца праз імя, а не праз прозвішча” (гл.: A. Cieślíkowa, M. Malec, *Kryteria włączania nazwisk z ziem pogranicznych do opracowania Antroponimii Polski XVI do XVIII wieku*, „Studia Sławistyczne” 1. *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, Białystok 1999, s. 70).

⁵ Пры вызначэнні канфесійнай прыналежнасці імя выкарыстоўваліся дадзеныя выданняў: М. В. Бірыла, *Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны на бацьку, прозвішчы*, Мінск 1966; М. В. Бірыла, *Беларуская антрапанімія. 3: Структура ўласных мужчынскіх імёнаў*, Мінск 1982.

⁶ М. В. Бірыла, *Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны...*, с. 322–325.

⁷ А. К. Усціновіч, *Антропонимия Гродненщины и Брестчины XIV–XVIII вв.*, Мінск 1970, с. 6–12.

Віцебску XVII стагоддзя)⁸, Л. Цітко (у дакументах з тэрыторыі Беласточчыны XVI стагоддзя)⁹, В. П. Лемцюгова¹⁰ і інш.

2. Пачынаючы ж з другой паловы XVI стагоддзя, разам з узмацненнем польскіх пазіцый на беларускіх землях, а пазней – аб'яднаннем Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у адно дзяржаўнае ўтварэнне, старабеларуская анамастычная сістэма паступова насычаецца польскімі моўнымі рысамі. Працэс фарміравання беларускага анамастыкона на нацыянальнай аснове ў рэчышчы народных традыцый канчаткова перапыняецца з канца XVII стагоддзя ў выніку забароны пісьмовага ўжывання беларускай мовы і замены яе ва ўсіх афіцыйных функцыях польскай мовай. З гэтага часу пачынаецца паступовая паланізацыя беларускай анамастычнай сферы. Большасць юрыдычных дакументаў у Рэчы Паспалітай, куды ўваходзілі і беларускія тэрыторыі, вялася на польскай мове. Адпаведна беларускія тапонімы і антрапонімы запісваліся па-польску, атрымліваючы польскую агаласоўку а то і цалкам перакладаючыся, напрыклад: *Borek, Grzybowce, Grygorowce, Dłuhi Las, Morze, Nowa Wieś, Rzeki, Słomianka, Wólka, Zajęczki, Złota Góra, Żubry, Ambroży, Bazyli, Bołtromiej, Valentyj, Siebastian, Todar* і г.д. І. Л. Капылоў сярод рэгулярных змен, якім у адзначаны перыяд падлягалі беларускія тапонімы, называе замену поўнагалосных спалучэнняў няпоўнагалоснымі (*Блонь, Навлока*), ужыванне ў назвах літары *e* замест *o* на пачатку і ў сярэдзіне слова (*Езерице, Панкевичи*), ужыванне спалучэння *dl* замест *l* у сярэдзіне слова (*Скрыдлево*), абазначэнне выбухнога [г] дыграфам *kg* (*Кгиркгейловицина*).¹¹

3. Пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі ў канцы XVIII стагоддзя пачынаецца адаптацыя беларускіх тапонімаў і антрапонімаў ў сістэме рускай мовы. Да канца XIX стагоддзя беларускія онімы ў афіцыйных рускамоўных крыніцах перааформіліся па рускіх пісьмовых канонах. Характэрна, што, нягледзячы на змену моўнага прыярытэту, польскія рысы тым не менш не зніклі з афіцыйных запісаў беларускіх тапонімаў. Гэта было звязана з тым, што беларускія геаграфічныя і асабовыя найменні прыжыўляліся на рускую глебу своеасаблівым чынам – у асноўным яны механічна транслітараваліся рускай кірыліцай з польскіх карт і дакументаў, што спрыяла захаванню іх паланізаванага выгляду.

3.1. Так, тапонімы ў рускіх дакументальных запісах канца XIX – пачатку стагоддзя (гл. спіс выкарыстаных крыніц **А.**) рэгулярна фіксуецца ў польскіх

⁸ А. Мезенко, *Антропонимикон Витебска середины XVII в. как зона столкновения разных культурно-религиозных традиций*, „Studia Slawistyczne” 1. *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, Białystok 1999, s. 206.

⁹ Л. Цітко, *Антрапанімія паўночнай Беласточчыны ў XVI стагоддзі*, [в:] *Беларуская мова і мовазнаўства. Да 75-годдзя акадэміка М. В. Бірылы*, Мінск 2000, с. 103.

¹⁰ В. П. Лемцюгова, *Антрапанімія – Імёны*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, t. 1, red. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy, Warszawa–Kraków 2002, s. 339–345.

¹¹ І. Л. Капылоў, *op. cit.*, с. 15.

няпоўнагалосных формах (*Блоты, Влодавка, Гловино, Грудекъ (Гродекъ), Дрогичинъ, Кролевецъ, Прегродъ*) і формах з адлюстраваннем спецыфічных польскіх гукаў, гукаспалучэнняў і вымаўленчых асаблівасцяў (*Глембочино, Свѣнскополье, Свента [рака], Хорунжишкі; Езерыца, Езеры-Верхніе, Езеры-Нижніе; Терездворъ, Тересполье; Гипполитово, Жолудекъ, Кишывы, Мяжисяткі, Подгурная; Ойцы, Вільно, Минск і пад.*). Сустракаюцца і выпадкі адлюстравання польскіх лексічных (*Мѣшканицы, Пляцувка, Разрывка, Старовесская волость*) і граматычных рыс (*Великая Чорна*). Нярэдка адзначаюцца і проста памылковыя напісанні беларускіх тапонімаў, што былі вынікам няправільнай транслітарацыі, якая ажыццяўлялася часцей за ўсё без уліку спецыфікі польскага вымаўлення і арфаграфіі, а таксама асаблівасцяў польскай лацінкі: *Ліозно* (пол. *Liozno*, бел. *Лёзна*), *Кржевіно* (пол. *Krzewino*, бел. *Крэвіна*), аналагічна *Аліосъ, Баіово, Буліонкі, Васіево, Діюги, Задобрые, Зеліонкі, Івіе, Іожыкі, Іузефполь, Міоры, Мядзіол, Пліосы, Піомонтъ-Озерыцы, Піоромонтъ, Піотуховыца, Проваліоны; Бржозовышкі, Быстржыца, Вержболовка, Гржыбовыцы, Добржыневъ, Звержы, Мосаржъ, Пржеломъ, Пржемысль, Пржидаткі*.

Цікава, што ў некаторых выпадках сэнс назвы быў відавочна зразумелым для рускіх дакументалістаў, тым не менш яна ўсё роўна палітарна перапісвалася з польскага ўзору. Напрыклад, у *Матэрыялах для географіі і статыстыкі Расіі* па Віленскай губерні пры тапонімах, аформленых у выразнай польскай агаласоўцы, падаюцца такія тлумачэнні іх этымалогіі: *Ржечкі (при двухъ небольшихъ ручьяхъ); Кржывичи (напоминаетъ название одного славянского поколенья)*.

Польскія рысы ў беларускім афіцыйным тапаніміконе канца XIX – пачатку XX стагоддзя назіраюцца і на структурным узроўні, напрыклад, у назвах тыпу *Нѣмонайць, Попорць, Геранойне, Рукойне*. У тагачасных рускіх дакументальных запісах па Віленскай і Гродзенскай губернях рэгулярную фіксацыю атрымалі тапанімічныя варыянты з характэрным польскім тапафармантам *-шчызна* замест беларускага *-шычна*: *Анчеровыцызна, Еголовицызна, Залешыцызна, Марковыцызна, Наборовыцызна, Нарбутовыцызна, Рачковыцызна, Фальковыцызна, Шарковыцызна, Яковыцызна* і г.д. Характэрна, што ў запісах населеных пунктаў па Магілёўскай губерні, наадварот, значна больш паслядоўна ўжываецца фармант *-шычна*: *Будловица, Волковица, Кулаковица, Проваленица, Рудковица*. Відаць, на блізкіх да Расіі бедных па ўрадлівасці землях гэтага рэгіёну польскія ўладанні засноўваліся рэдка і, адпаведна, польскі ўплыў на тапанімію быў не такім выразным, як на заходніх беларускіх тэрыторыях.

Заўважаюцца і выпадкі запісу беларускіх састаўных тапонімаў у характэрным польскім інверсійным выглядзе: *Гора (Гура) Дубовая (Зелёная, Красная, Крутая), Горка Лешанская, Дворъ Новый, Ляды Панскія, Островъ Великій* і г. д.

Многія з утвораных у той час паланізаваных варыянтаў дайшлі да сённяшніх дзён і прызнаюцца ў сучаснай беларускай тапаніміі за афіцыйныя: *Азярыска, Ацячызна, Бжэгі, Вулька, Гурка, Дамброва, Забрэззе, Калядзізна,*

Міоры, Туржэц, Хойна, Хойнікі. У гэты ж спіс трэба ўключыць і назвы беларускіх вялікіх гарадоў: *Брэст, Гродна, Навагрудак, Драгічын*, якія „ў старажытнапісьмовых дакументах і ранніх летапісах згадваюцца яшчэ ў сваім усходнеславянскім абліччы: *Бересть, Бересте, Городня, Новогородок, Новгородок, Дорогичин*”.¹²

Спецыфічныя беларускія вуснамоўныя рысы пры афіцыйным запісе беларускіх тапонімаў фактычна не знаходзілі пісьмовага адлюстравання: не перадавалася беларускае аканне і яканне (*Воропаевицина, Долгиновъ, Зеліонкі, Сомовка, Рекуціовицина*, нават *Воцлавово*, але зрэдку *Агрызково, Бабры*), дзеканне і цеканне (*Діюги, Теробенъ, Тіотче*, але *Дзіліоры*), цвёрдасць шыпячых і [р] (*Бурьково, Мужиново, Рясна*, нават *Рижичи*, але спарадычна *Грыжово, Рыжичи*), фанетычнае падаўжэнне (*Зарьчые*), не ўлічвалася адсутнасць у беларускіх найменнях падвоеных зычных (*Бривверы, Гутта, Дрисса, Плотты, Соммово*). Пры перадачы састаўных беларускіх назваў з часткамі *Вялікі, Чырвоны* рэгулярна прымяняўся прынцып перакладу: *Большое Село, Красный Логъ* (значна радзей *Великое-Село, Червоний-Дворъ*). Характэрны тапанімічны беларускі фармант *-ов (-оў)* масава замяняўся на фармант *-ово*, больш уласцівы для рускай тапаніміі: *Глодово, Озерово, Паціаново, Хролицево, Эмельяново* (толькі зрэдку *Скоклевъ*).

3.2. У галіне антрапаніміі трэба адзначыць, што каталіцкія імёны захаваліся ў беларускім іменаслове і ў перыяд Расійскай імперыі. У афіцыйных рускіх матэрыялах па статыстыцы і этнаграфіі беларускіх губерній канца XIX – пачатку XX стагоддзя (гл. спіс выкарыстаных крыніц А) побач з праваслаўнымі імёнамі *Діомидъ, Ермилій, Евфимія, Прокофій, Өекла, Өеофилъ* рэгулярна фіксуецца імёны з каталіцкага календара *Витольдъ, Владиславъ, Каетанъ, Казимиръ, Карлъ, Людвигъ, Эдмундъ, Ядвига, Януш*. Імёны пры гэтым у асноўным размежаваны паводле веравызнання сваіх носьбітаў. Праўда, заўважаюцца і спробы іменалагічнай русіфікацыі. Так, форму, характэрную для каталіцкага іменніка, у афіцыйных спісах, як правіла, захоўвалі толькі тыпова каталіцкія імёны, якія не мелі праваслаўных адпаведнікаў (*Габрыель, Дамінік, Казімер, Ромуальд, Франц*). Калі ж для каталіцкага імя можна было знайсці аналаг у праваслаўным календары, то яно нярэдка запісвалася згодна з рускай іменалагічнай традыцыяй. Верагодна, такім чынам з’явіліся ў запісах каталікі *Василій, Елисавета, Иосифъ, Николай* (гл. *Опыт описания Могилевской губернии*), *Евгеній, Елизавета, Иванъ* (гл. *Списокъ населенныхъ местъ Могилевской губернии*).

А вось своеасаблівыя фанетычныя і структурныя рысы ў рускіх афіцыйных запісах XIX – пачатку XX стагоддзя цалкам зніклі з беларускага іменніка. Ва ўсіх прааналізаваных матэрыялах імёны жыхароў Беларусі зафіксаваны ў поўнай кананічнай форме і аформлены па правілах тагачаснай рускай арфаграфіі:

¹² Назвы населеных пунктаў..., с. 8–9.

Феодоръ, Прокофій, Феофіль, Димитрій, Филиппъ, Екатерина, Ефимія, Фекла, Софія.

Такім чынам, афіцыйны беларускі анамастыкон XIX – пачатку XX стагоддзя фарміраваўся фактычна ў поўным адрыве ад традыцый старабеларускага перыяду. Афіцыйная форма беларускіх онімаў, якая складвалася на аснове раней паланізаваных пісьмовых узораў, у значнай ступені захоўвала польскія рысы, нягледзячы на тое, што тагачасны расійскі ўрад праводзіў жорсткую палітыку, накіраваную на пазбаўленне ад „пальшчызны” ва ўсіх сферах грамадска-культурнага жыцця на Беларусі. Дадатковыя рускамоўныя трансфармацыі, праведзеныя ў выніку ненавуковага асваення беларускіх уласных найменняў, увогуле істотна аддалілі іх ад зыходнага нацыянальнага ўзору.

4. Аднак беларускае анамастычнае поле XIX – пачатку XX стагоддзя было шырэйшым за афіцыйны анамастыкон. У названы перыяд на нацыянальна-рэвалюцыйнай хвалі значна актывізаваліся працэсы моўна-культурнага адраджэння. Пад іх уплывам была адменена забарона выкарыстання беларускай мовы на пісьме і ўпершыню за многія дзесяцігоддзі з’явілася магчымасць для дастаткова рэгулярнага выхаду ў свет беларускамоўных друкаваных выданняў, а, значыць, стварыліся ўмовы для станаўлення пісьмовай формы беларускай мовы. Яна пачала фарміравацца пад моцным уздзеяннем народна-дыялектнай стыхіі, і ў ёй масава замацоўваліся вусна-гутарковыя элементы. У выніку ўпершыню пасля доўгага перапынку атрымалі магчымасць пісьмовай фіксацыі не паланізаваныя або русіфікаваныя онімныя формы, а самабытныя ўласныя імёны, утвораныя па спрадвечных беларускіх анамастычных законах, якія да гэтага бытавалі выключна ў вуснай сферы. На такім фоне ў тагачаснай беларускай анамастыцы склалася спецыфічная сітуацыя анамастычнай дваістасці. Фактычна побач з афіцыйным анамастыконам на старонках беларускага друку пачынаў фарміравацца *неафіцыйны* рэальны беларускі анамастыкон.

4.1. У прааналізаваных беларускамоўных выданнях XIX стагоддзя (гл. спіс выкарыстаных крыніц **Б**) склад тапонімаў не вельмі прадстаўнічы. Але матэрыял усё ж дазваляе зрабіць пэўныя назіранні і вывады. Так, відавочна, што геаграфічныя назвы ў беларускамоўных тэкстах гэтага часу аформлены не ў афіцыйнай, а ў нерэгламентаванай вусна-моўнай форме з больш ці менш поўным адлюстраваннем беларускай фанетыка-граматычнай спецыфікі, прычым не толькі агульнамоўнай, але і дыялектнай: *подъ Галовчынымъ, пирьдъ Мугулевымъ, у Мугульви* (Бясѣда); *Krasnaproja, u Łahojsku* (Wieczarnicy); *z Biaraziny, na Waŭkiety, u Wilniu, u Smurgoni* (Dudka). Гэтая асаблівасць прасочваецца нават пры слоўнікавай фіксацыі тапонімаў у *Слоўніку* І. Насовіча: *Амциславъ, Анциславъ*. Характэрна, што ў народным неафіцыйным афармленні фіксуюцца і небеларускія тапанімічныя найменні: *Гдань, Ердань* (Ирдань), *Нѣметчина* (Нѣмеччина) (Насовіч), *s Arszawy, Piciarburch* (Pan Tadeusz), *toj u Meryku padaŭsia, s Patarburku* (Dudka).

Асаблівасці беларускай неафіцыйнай тапаніміі больш выразна пачынаюць праяўляцца на пачатку XX стагоддзя. Іх можна прасачыць на матэрыялах аўтарытэтнага беларускамоўнага выдання – газеты „Наша Ніва” (1906–1915), якая была своеасаблівым летапісам тагачаснага беларускага адраджэння.

Беларускія геаграфічныя назвы на старонках гэтага выдання дэманструюць некаторыя элементы польскага ўплыву на фанетычным узроўні. Напрыклад, адзначаюцца такія рысы польскага паходжання:

- наяўнасць няпоўнагалосных спалучэнняў: *Блонь, Градочна, Крулеўшчызна*;
- наяўнасць пачатковага *e* замест усходнеславянскага і беларускага *o*: *Езерніца* (хоць *Озерце, Озершчына, Озёркі, Оленіно*), *Ясёнка*;
- адсутнасць фанетычнага падаўжэння: *Забожэ, Закалюжэ*;
- перадача польскіх акцэнталагічных асаблівасцяў: *Борэк*;
- адлюстраванне асобных спецыфічных польскіх гукаў, а таксама вакальных і кансанатных гукаспалучэнняў: *Вержбалова, Штшэмешыцы; Свенцяны (Свеньцяны), Хорунжынцы* (але часцей *Хоружынцы*); *Вулька, Michałowo-Niezbuka; Міньськ (Міньсяк)*;
- адлюстраванне (хоць і не да канца паслядоўнае) з дапамогай непамякчальных галосных цвёрдага вымаўлення зычных перад галосным пярэдняга рада [e]: *Берэзвэча, Валасэвічы, Вітэбск, Гэрманавічы, Дэрэчын, Каранэушчына, Маладэчна, Остромэчево, Пузэвічы, Рамэйкі, Рапэйкі, Смэрэдово, Трусэвічы*.

Некаторыя назвы (у першую чаргу буйных гарадоў) у „Нашай Ніве” стабільна ўжываліся ў паланізаванай няпоўнагалоснай форме, як і ў афіцыйным тапаніміконе: *Брэст, Гродно, Навагрудак*. Польскі ўплыў прасочваецца ў афармленні назвы *Вільно (Wilno)*. Праўда, трэба зазначыць, што гэтая форма не была дамінуючай. Напрыклад, у *Анамастыконе* да *Слоўніка мовы «Нашай Нівы»* (Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі) зафіксавана 12 такіх ужыванняў, 14 ужыванняў прыпадае на форму *Вільна*, а ў абсалютнай большасці выпадкаў (больш 700) назва горада пісалася па-беларуску: *Вільня*. У польскай агаласоўцы рэгулярна сустракаецца на старонках „Нашай Нівы” назва *Мінск*: у картатэцы адзначана больш сотні такіх ужыванняў супраць 12 ужыванняў формы *Менск* (разам з адтапанімічнымі прыметнікамі ў складзе спалучэнняў *Менскі* (павет) ці *Менская* (губерня) і назвай *Меншчына*).

Асаблівасцю „Нашай Нівы” на працягу пэўнага перыяду (1906–1912) было яе выданне ў двух графічных варыянтах: кірылічным і лацінскім шрыфтом. Характэрна, што ў адрозненне ад афіцыйных рускіх запісаў пры паралельным запісе геаграфічных назваў лацінкай і кірыліцай на старонках газеты не назіраецца транслітарацыйных скажэнняў, паколькі выдаўцы „Нашай Нівы”

відавочна ведалі асаблівасці польскай мовы і практычна валодалі прыёмам і афармлення беларускай мовы лацінкай. У „Нашай Ніве” знаходзім: *Лёзна* – на лацінцы *Liozno*, *Мядзёла* – *Miadziol*, *Мёры* – *Miory*.

Польскі ўплыў на структуру беларускіх тапонімаў пры іх неафіцыйных газетных запісах менш заўважальны, чым у рускамоўных афіцыйных крыніцах. Так, толькі некалькі разоў у рэестры картатэкі сустрэліся паланізаваныя формы *Грабенцэ*, *Дземіеуцэ*. Рэгулярны ў афіцыйных запісах тапафармант *-шчызна* зафіксаваны ў *Анамастыконе „Нашай Нівы”* пры афармленні невялікай колькасці тапонімаў, напрыклад: *Баярышчызна*, *Каранэушчына*, *Кобыльшчызна*, *Крулеўшчызна*, *Подворшчызна*. Абсалютная перавага на баку формаў тыпу *Будзькоўшчына*, *Кузельшчына*, *Кисайшчына*, *Куцэўшчына*, *Мазалеўшчына*, *Мазікоўшчына*, *Маркоўшчына*, *Мікалаеўшчына*, *Мілеўшчына*, *Мішкоўшчына*, *Озершчына*, *Петроўшчына*, *Прудзяншчына*, *Русечкоўшчына*, *Сакалоўшчына*, *Халёўшчына*, *Хмелеўшчына*, *Холмшчына*, *Шаркоўшчына*. Да таго ж назіраецца цікавая з’ява размежавання паланізаваных і беларускіх формаў тапонімаў у залежнасці ад таго, населены пункт якога тыпу імі называецца: *Маліноўшчызна* (маёнтак) і *Маліноўшчына* (вёска), *Кржываносы* (маёнтак) і *Криваносы* (вёска). Заўважаецца і рэгіянальная дыферэнцыяцыя: назвы на *-шчызна* пераважна фіксуюцца ў заходніх беларускіх паведах, напрыклад, *Волковішчызна*, *Грушэвішчызна* (Ашмянскі павет).

Асобныя беларускія вымаўленчыя рысы пры перадачы тапонімаў у беларускамоўных выданнях перадаваліся не вельмі рэгулярна, у прыватнасці аканне і яканне (*Борысоў*, *Красны Берэг*, *Логойск*, *Молодэчна*, *Новагрудок*, з *Ошмянскага пав.*, *Плешчэніцы* *Поставы*, в. *Свислоч*, *Смолевичы*, *Хотаевичы*, *Хоценчыцы*). Але большасць беларускіх фанетычных асаблівасцяў абазначалася пры напісанні тапонімаў амаль стабільна, напрыклад, цвёрдасць [р], [ц] і шыпячых (*Брэст*, *Жыровіцы*, *Плешчэніцы*, *Цыгоні*, *Чыжы*, але *Черыков*); дзеканне і цеканне (*Дзевенішкі*, *Дзерэўная*, *Дзядзілавічы*, *Церэхі*, *Цимковичы*, але у *Дисненскім пав.*, *Тяпіно*), пераход [в], [л] у [ў] (*Воўкавыск*, *Воўпа*, *Гудобоўка*, *Даўгінаво*, *Пятроўшчына*, але у *Ковне*).

У цэлым неафіцыйны тапанімікон XIX – пачатку XX стагоддзя, заснаваны на народнай тапаніміі, фактычна не ўтрымліваў польскіх рыс. Ён складаўся з вусна-моўных формаў, якія не падлягалі абавязковай рэгламентацыі падчас польскага асваення беларускай тапаніміі, не перарабляліся спецыяльна на польскі ўзор, а таму ў вялікай ступені здолелі захаваць нацыянальна-спецыфічны выгляд. На арфаграфічнае афармленне тапонімаў пры неафіцыйных запісах пэўны ўплыў аказвала руская арфаграфія, аднак заўважаецца і тэндэнцыя да падпарадкавання правапісу тапонімаў агульным правілам беларускага пісьма, якія фарміраваліся ў XIX – на пачатку XX стагоддзя.

4.2. У складзе неафіцыйнага антрапанімікону ў беларускамоўных тэкстах XIX стагоддзя (гл. спіс выкарыстаных крыніц **Б**) фіксуюцца як праваслаўныя, так і каталіцкія імёны. Напрыклад, у *Слоўніку* І. Насовіча знаходзім: *Авгіння*,

Авдакімъ, Авласъ, Авхимъ, Васюта, Гардзѣй, Илля, Никипоръ, Панцѣлей, Сапронъ, Селивонъ, Пѣкла, Прузына, Хадора і Агата, Базыль, Мацей, Юстына, Якубъ і г. д. Абсалютная перавага праваслаўных імёнаў адзначаецца ў творах В. Дуніна-Марцінкевіча (*Daniła, Chalimon, Chwiador, Cit, Hryhor, Kuźma, Naum, Sauka, Siamion, Zmiecier*), нават ксёндз у *Вечарніцах* завецца *Апанасам* (*ksiądz starszy Apanas*). Каталіцкія ж імёны сустракаюцца толькі ў польскамоўнай частцы *Сялянкі* (*Filon, Karol*) і ў спісе *prenumeratorów* (падпісчыкаў), які прыкладаецца да *Пана Тадэвуша* (*Bonawentura, Franciszek, Jakub, Józef, Stanisław, Wojcech*). На пачатку ХХ стагоддзя, згодна з дадзенымі газеты „Наша Ніва”, каталіцкія і праваслаўныя імёны ў беларускай антрапанімічнай сістэме таксама ўжываліся паралельна: *Герасим, Евфимий, Иларыён, Иоанн, Нікалай, Парфён, Семён, Юрый і Винцэнты, Ежы, Зыгмунт, Ромуальд, Тадэуш, Тодар, Тэофіль, Францішек*.

Фактычна 100% антрапанімічных ужыванняў у беларускамоўных выданнях ХІХ стагоддзя – гэта ўсечаныя і ацэначныя формы, у афармленні якіх адлюстравана асаблівасці жывой беларускай мовы: *Apania, Apanas, Domka, Johasia, Jouha, Kulina, Marchwa, Prachor, Piatrok, Sauka, Urszula* і інш. Нярэдка адно імя падаецца ў некалькіх фанетыка-структурных варыянтах, напрыклад, у І. Насовіча: *Ганночка, Ганнулька, Ганнуля, Ганнуся, Ганнэчка* (ад *Ганна*); *Габрусь, Гаврык, Гаврюк* (ад *Гаврыло*), у *Вечарніцах*: *Zmicier (Zmicior), Zmitrok*. Кананічных форм у неафіцыйным іменніку ХІХ стагоддзя не адзначана ўвогуле, поўныя іменалагічныя формы таксама сустракаюцца выключна рэдка.

Аналагічна на пачатку ХХ стагоддзя, паводле матэрыялаў газеты „Наша Ніва”, адметную рысу беларускага імянікі складалі ацэначныя і ўсечаныя формы тыпу *Алесь, Анцік, Вацюк, Винцук, Владак, Габрусь, Змітрок, Зыгмусь, Паўлюк, Сымонка, Тадэука, Федзька, Эдзюк, Яша; Алёнка, Наталка, Параска, Стаська, Стэфка*. Многія імёны фіксуецца ў некалькіх варыянтах: *Баўтрук – Баўтручок, Игналь – Игнась, Михалка – Михалюк – Михась – Мішута, Петрык – Пятрук – Пятрусік – Пятрусь – Пятруська, Юзык – Юзук – Юзуль – Юзюк – Юзя, Янель – Янук – Януль; Марыля – Марыся*. Такія формы не замацаваны за нейкай канкрэтнай функцыянальнай сферай. Яны, напрыклад, шырока ўжываюцца не толькі ў характэрнай для іх ацэначнай функцыі (*Адамка, Ганулька – Ядвігін Ш., Зарабляюць, 1909, № 34, с. 395; Пятруська – Дзядзька Карусь, Кирмаш, 1907, № 34, с. 3*), але і ў функцыі нейтральнай, для простага называння асобы ў тэкстах афіцыйных паведамленняў, допісаў з месцаў на роўных правах з поўнымі формамі. Як сведчанне гэтага наступныя ілюстрацыі: „*Дзеля большай сваей выгады таварыство дае право ад яго іменьня старшыне Вацюку Іваноўскаму: 1) прыймаць з банку грошы ... 2) падпісываць паперы, квіты, вексэлі і др. 3) рабіць умовы ...*” – 1909, № 43, с. 631; „*Мы, студэнты-беларусы Пецербурскага Унівэрсытэту і староннікі адраджэння Беларусі, горача вिताем Рэдакцыю «Нашай Нивы» за яе працу ... Падпісаны: Михалка Навіцкі ... Сергей Стрэльчэня, Александра Цвикевич, Микалай Обухоўски, ... Язэп Дубински, Кастусь Цекалоўски ...*” – 1908, № 25, с. 5.

Усечаныя і ацэнаныя формы рэгулярна сустракаюцца таксама ў складзе паэтычных псеўданімаў: *Янка Лучына, Янук Журба, Янук Купала, Цішка Гартны, пры афіцыйных зваротах да карэспандэнтаў: Пану Пятруку Чорнаму (1906, № 5, с. 8); Яське Канцоваму (1907, № 8, с. 8), у аўтарскіх подпісах-саманазовах: Баўтручок, Вацюк Тройца, Вінцук Цітовіч, Грышка Кажан, Мельнікаў Език, Марыся, Міхалюк Бжэски, Пятрусь Цыбук, Франусь, Юзя Шчупак, Юрка Бусел с-пад Слуцка.*

Факт свядомага ўжывання такога тыпу вуснамоўных народных форм – выразная адзнака адрэджанскіх тэндэнцый і праява нацыянальнай іменалагічнай спецыфікі. Гіпакарыстыкі, мяркуючы па іх шырокаму і дастаткова паслядоўнаму выкарыстанню ў неафіцыйнай моўнай практыцы XIX – пачатку XX стагоддзя, мелі вялікія шансы замацавацца ў мове і стаць выразнай адзнакай беларускага нацыянальнага іменаслова.

На афармленне асабовых імёнаў у неафіцыйных крыніцах аказвалі пэўны ўплыў правілы рускага пісьма. Так, сустракаюцца напісанні без абазначэння акання і якання (*Олесь, Пранцішек, Прокон, Ромуальд, Сидор, Яков; Александр, Алексей, Сергей, але і Аксана, Аксінья, Дамінік, Дарафей, Раман, Сидар, Францышак, Якаў; Аляксей, Панцялей, Сьцяпан, Сямён*). Але многія асаблівасці жывой мовы знайшлі адлюстраванне пры афармленні асабовых імёнаў, напрыклад, замена [ф] на [п], [х] або [хв] *Апанас, Астан, Пранцішэк, Супрон, Халимон (Хвилимон), Хлёрка*; спрашчэнне груп галосных: *Гаўрыла, Осип, Хведар, Якім, Яков*; спрашчэнне груп зычных: *Кірыла, Пилип*; дзеканне і цеканне: *Дземян, Дзенис, Кацерына, Констанцін, Цишка, Цімох (але Тімофей, Тэрэнтий)*; цвёрдасць [р]: *Андрэй, Гаўрыла, Грыгор*; прыстаўныя [в] і [г]: *Вольга, Ганна*; падваенне зычных у інтэрвакальным становішчы: *Амеллян, Аўдоцьця, Иллюк (але Амелян, Гальяш, Илья)*; страга пачатковага ненацісканога [а] або [е]: *Гапа, Кацерына, Настася, Панас*; змяненне [в] на [ў] у розных пазіцыях: *Баўтрук, Саўка, Уладзімір, Улас, Якоў, Яўхім*.

У цэлым беларускі неафіцыйны іменаслоў XIX – пачатку XX стагоддзя падобна іменніку старажытнага перыяду, выглядае істотна апрацаваным у нацыянальных вуснамоўных традыцыях, у ім фіксуецца толькі спецыфічныя беларускія антрапонімныя формы, якія да гэтага доўгі час бытавалі выключна ў вуснай сферы.

5. Падагульваючы вынікі аналізу адзначым наступнае:

У XIX – пачатку XX стагоддзя існавалі дзве самастойныя анамастычныя сферы, у якіх заўважаюцца прынцыповыя адрозненні ў агульным складзе, спосабах пісьмовага афармлення і структуры онімаў: афіцыйны анамастыкон беларусаў, прадстаўлены у рускіх дакументальных запісах, і неафіцыйным анамастыкон, зафіксаваны на старонках беларускамоўных выданняў. Наяўнасць паралельных і па многіх параметрах супрацьстаўленых онімных сістэм з'яўляецца адлюстраваннем грамадскай і культурна-гістарычнай сітуацыі на тэрыторыі тагачаснай Беларусі. Так, рускамоўныя іменалагічныя

формы падтрымліваліся дзяржаўнасцю рускай мовы на тэрыторыі Беларусі. Актывізацыя ж народных тапонімных і іменных форм у пісьмовай практыцы арганічна ўпісвалася ў тагачасны працэс нацыянальнага адраджэння на жывой народнай аснове.

Параўнанне старабеларускага анамастыкона і абедзвюх анамастычных разнавіднасцяў XIX – пачатку XX стагоддзя, дазваляе зрабіць вывад, што асноўная задача пры станаўленні (а фактычна ўзнаўленні) беларускай нацыянальнай анамастычнай формы на пачатковым этапе развіцця новай беларускай літаратурнай мовы заключалася ў пазбаўленні ад польска-рускіх моўных напластаванняў.

У плане пераемнасці анамастычных традыцый неафіцыйны анамастыкон больш прагрэсіўная разнавіднасць. У сувязі з гэтым анамастычны матэрыял XIX – пачатку XX стагоддзя, адлюстраваны ў тагачасных неафіцыйных крыніцах, уяўляе вялікую каштоўнасць у ходзе сучаснай работы па рэканструкцыі і стандартызацыі беларускага нацыянальнага тапанімікона.

Спіс выкарыстаных крыніц

- Виленская губерния. Полный списокъ населенныхъ мѣстъ со статистическими данными о каждомъ поселеніи, составленный по оффициальнымъ свѣдѣніямъ Г. Г. Гошкевичемъ, Вильна 1905.*
- Матеріалы для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами Генеральнаго штаба. Виленская губернія, Спб. 1861.*
- Матеріалы для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами Генеральнаго штаба. Гродненская губернія, Спб. 1863.*
- Матеріалы по исторіи и географіи Дисненскаго и Вилейскаго уѣздовъ Виленской губерніи. Витебскъ 1896.*
- Матеріалы по этнографіи Гродненской губерніи. Выпуск второй, Вильна 1912.*
- Опыт описанія Могилевской губерніи. Въ трехъ книгахъ, Могилевъ на Днѣпрѣ 1882–1884.*
- Списокъ населенныхъ мѣстъ Витебской губерніи А. Сапунова Витебскъ 1906.*
- Списокъ населенныхъ мѣстъ Могилевской губерніи, Могилевъ губ. 1910.*

*

- [Bahuszewicz F.], *Dudka bielaruskaja Macieja Buraczka*, Kraków 1896.
- Бясьда стараго вольника зъ новымі пра іхнае дзёло*, Б.м., б.г. [1861].
- [Dunin-Marcinkiewicz W.], *Dudarz białoruski, czyli wszystkiego potrosze*, Minsk 1857.
- [Dunin-Marcinkiewicz W.], *Sielanka. Opera we dwóch aktach, napisana przez Wincentego Dunin Marcinkiewicza*, Wilno 1846.
- [Dunin-Marcinkiewicz W.], *Wieczernice i obląkany. Poezye Wincentego Dunin Marcinkiewicza*, Mińsk 1855.

[Mickiewicz A.], *Pan Tadeusz. Dwanatcać szlacheckich bylic*. Napisáu Adám Mickiówicz.
Piarawiarnáu na biafarúskuju hawórku Wincenty Dúnin Marcinkiówicz, Wilno 1859.
Насовіч І., *Слоўнік беларускай мовы*, 1870.
„Наша Ніва” (1906–1915) (факсімільныя і арыгінальныя тэксты).

Summary

The paper discusses the specificity of onomastic interconnection between the old Belarusian period and the period of the 19th and the early 20th century. It points out that in the 19th and the early 20th century two separate onomastic spheres existed: the official onomasticon, which was presented in Russian documentary records, and unofficial onomasticon, which was fixed in the pages of the Belarusian editions. The official Belarusian onomasticon in fact was formed in the absolute abruption from the traditions of the old Belarusian period, representing the scales of the Polish influence and the Russian transformations. The unofficial Belarusian onomasticon preserved the continuity of the onomastic traditions and was oriented towards national onomastic patterns.